

TÜRK SİYASETİNDE MİRALAY SADIK BEY (1860-1941)

Celil BOZKURT*

Öz

Miralay Sadık Bey, muhalif tavrı, polemikçi ve sert söylemiyle Türk siyasetinde belirgin izler bırakmış asker kökenli bir siyasetçidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde başlayan siyasi kariyeri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda zirveye çıktı. Miralay Sadık Bey, İkinci Meşrutiyet'in ilanında önemli roller oynamış İttihatçı subaylardan biridir. Sonradan İttihatçıların siyonizm ve masonluk nüfuzunda kaldıkları ve otoriter bir yönetim benimsedikleri düşüncesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrıldı. Miralay Sadık Bey'in ismi, kuruculuğunu ve liderliğini üstlendiği Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla özdeşleşti. Fırka, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Fırkası'nın en güçlü rakibi oldu.

Miralay Sadık Bey, İttihatçıların 1913'te yaptığı Bâbüali Baskını'ndan sonra yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Sürgünde bulunduğu Mısır'da İttihatçı aleyhtarlığını sürdüren Miralay Sadık Bey, İttihatçıları devirmek hususunda İngilizlerle işbirliği yaptı. Mondros Mütarekesi'ni müteakip İngilizlerin himayesinde Mısır'dan İstanbul'a döndü. Yeniden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başına geçen Miralay Sadık Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele aleyhinde tavrı aldı. Milli Mücadele'de aleyhtar faaliyetleri nedeniyle Yüzellilikler listesine alındı. Sürgün hayatını Romanya'nın Dobruca kentinde geçirdi. 1938'de çıkarılan Af Kanunu'na rağmen vatan haini olmadığı gerekçesiyle Türkiye'ye dönmedi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün şahsi gayretiyle ülkeye getirilen Miralay Sadık Bey, 4 Şubat 1941'de geldiği günün akşamında vefat etti.

Anahtar kelimeler: *Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hizb-i Cedid, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Yüzellilikler.*

Miralay Sadık Bey In Turkish Politics (1860-1941)

Abstract

Miralay Sadık Bey is a soldier-based politician who has left significant marks in Turkish politics with his opposing attitude, polemicist and harsh

Geliş Tarihi: 09 Mart 2022 - Kabul Tarihi: 16 Mart 2022.

Atıf Bilgisi: Celil Bozkurt, "Türk Siyasetinde Miralay Sadık Bey (1860-1941)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 131, Sayı: 258, İstanbul 2022, s. 199-214, doi: 10.55773/tda.1083570.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, celilbozkurt@duzce.edu.tr.

ORCID: 0000-0001-6103-1642.

discourse. His political career, which started in the Committee of Union and Progress, peaked in (Fırka). Miralay Sadık Bey is one of the Unionist officers who played important roles in the declaration of the Second Constitutional Monarchy. Later, he left the Union and Progress Society with the idea that the Unionists remained under the influence of zionism and freemasonry and adopted an authoritarian government. Miralay Sadık Bey's name was identified with the Liberty and Entente Party, which he founded and led. Fırka became the strongest rival of the Committee of Union and Progress during my Second Constitutional Era.

Miralay Sadık Bey had to flee abroad after the Bâbüali Raid of the Unionists in 1913. Miralay Sadık Bey, who continued his opposition to the Unionist in exile, he collaborated with the British to overthrow the Unionists. Following the Mondros Armistice, he returned from Egypt to Istanbul under the auspices of the British. Miralay Sadık Bey, who was once again the head of the Liberty and Entente Party, took a stand against Mustafa Kemal Pasha and the National Struggle. He was included in the list of "Yüzellilikler" because of his opposing activities in the National Struggle. He spent his life in exile in Dobruca, Romania. Although the Amnesty Law issued in 1938 he did not return to Turkey on the grounds that a traitor. Miralay Sadık Bey, who was brought to the country with the personal effort of President İsmet İnönü, died on the evening of the day he came on February 4, 1941.

Keywords: Miralay Sadık Bey, Committee Of Union And Progress, Hizb-i Cedid, Liberty And Entente Party, Yüzellilikler.

Giriş

Osmanlı Devleti, İkinci Abdülhamit döneminde ilan edilen meşrutiyet rejimiyle birlikte ilk kez anayasal düzene geçti. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe gösteren İkinci Abdülhamit, meşrutiyeti kısa bir tecrübeden sonra rafa kaldırdı. İttihat ve Terakki Partisi'nin ülke içinde ve dışında uyguladığı baskılar sonucunda İkinci Abdülhamit, Meşrutiyeti 1908'de yeniden yürürlüğe soktu. 1909'da Kanun-ı Esasi'de yapılan geniş çaplı tadilatla birlikte ülkede ilk kez çok partili sisteme geçildi.¹

Türkiye'de 1909'da başlayan ilk çok partili hayat, İttihatçıların 1913'te yaptığı Bâbüali Baskınıyla birlikte sona erdi. Bu dönemde farklı ideoloji ve yapılar da çok sayıda fırka siyasete girdi. Fakat İttihat ve Terakki, 1913 yılına değin hükümetleri kontrol eden başat bir fırka oldu. İttihat ve Terakki Fırkası'nın çok partili hayatta en büyük rakibi, 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ydı.² Kurucusu Miralay Mehmet Sadık Bey'le³ özdeşleşen fırka, keskin ve polemikçi muhalefet anlayışıyla Türk siyasetinde yer edindi.

Miralay Sadık Bey, ulemadan Huzur Dersleri Başmukarriri Küçük Filibeli Hoca lakabıyla tanınan Abdullah Efendi'nin ikinci oğlu olarak 1860'da İstanbul'da dünyaya geldi. Sadık Bey, Harbiye'den 1882'de süvari mülazımı olarak mezun oldu. Harbiye'de meç, süvarilik, Fransızca ve resim dersleri

¹ Tefvîk Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2013, s. 130-131.

² Çok partili hayatın kısa bir değerlendirmesi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler*, Cilt: I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 3-15.

³ Miralay Sadık Bey, kendisiyle aynı adı taşıyan ve aynı dönemde yaşamış yaverandan Miralay Sadık Sabri Bey'le karıştırılmamalıdır.

okuttu. Askerlik hayatını Suriye, Trablusgarp ve ardından Rumeli’de geçirdi. 1908’den önce Manastır Süvari Alay komutanı iken İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Manastır merkezinin başında bulunuyordu.⁴

Şemsi Paşa’nın vurulmasını ve Müşir Osman Paşa’nın dağa kaldırılmasını temin eden, Saraya isyan telgrafları ve etrafa beyannameler yazıp gönderen ve İnkılap toplarını Selanik’ten önce Manastır’da attıran odur. İkinci Meşrutiyet’ten sonra Dr. Nazım ve Ömer Naci ile birlikte İttihat ve Terakki’nin üç Murahhasından biriydi. Bir aralık Debre Mutasarrıflığı’na gönderildi, sonra Harbiye Nezareti Süvari Dairesi İkinci Reisi oldu.⁵

Türk siyasal hayatını derinden etkilemiş olan Miralay Sadık Bey, henüz bir bütünlük içinde ve akademik olarak incelenmiş değildir. Hakkında yazılanlar, bazı kaynaklarda yer alan bölük pörçük bilgilerden ibarettir. Bu makalede İttihat ve Terakki Fırkası’yla adını duyuran, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’yla birlikte dikkatleri çeken Miralay Sadık Bey’in İkinci Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele dönemindeki siyasal faaliyetleri analiz edilecektir. Araştırmada Osmanlı arşiv belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları, telif ve hatırat türü eserlere yer verilecektir.

1. Siyonistlik ve Masonluk Layihası

1909’da Selanik’te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi’nde İttihatçıların Masonluk ve Siyonistliği’ni tartışmaya açan iki önemli önerge sunuldu. Bunlardan birincisinde Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir siyasi partiye dönüşmesini, ordunun tamamen siyasetten ayrılmasını ve Cemiyetle Masonluk arasındaki ilişkinin kesilmesini önerdi.⁶ Önerisi İttihatçılar tarafından tepkiyle karşılanan Mustafa Kemal, yazdığına göre kendisi “mürteci” ilan edildi ve hakkında idam kararı verildi. Gerçekten de Mustafa Kemal’in Cemiyet içinde pek de yüksek olmayan prestiji, bu kongreden sonra tamamen kayboldu ve kendisi yönetici çarkının dışına itildi.⁷

İkinci önerge, Miralay Sadık Bey tarafından “*Siyonistlik ve Farmasonluk*” adıyla bir layiha halinde kongreye sunuldu. Sadık Bey, layihada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin maksat ve gayesine aykırı bir cereyana kapılmakta olduğunu, belki de bilmeyerek ve istemeyerek Talat, Cavit, Cahit ve Ahmet Rıza beylerin farmasonluğa ve dolayısıyla siyonizme alet olduklarını iddia ediyor ve bunların cemiyetten ihracını talep ediyordu.⁸ Sadık Bey, “*tarihin tanıdığı fesatçı, dessas bir ırk*” dediği Yahudilerin, dünya ekonomisine olan hâkimiyetleri ve beşinci kolu addettiği farmasonluk ve siyonizmle dünyanın birçok ülkesini kontrol ettiklerini, Türkiye’de de İttihatçıların farklı beklen-

⁴ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 309-310.

⁵ Ahmed Hilmi, *Muhalefetin İflası İtilaf ve Hürriyet Fırkası*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 93-94.

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: I, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 63.

⁷ Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, 4. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005, s. 159.

⁸ Layihayı Cevat Rifat Atilhan, Cumhuriyet Dönemi Bahriyen Nazırlarından İhsan (Eryavuz) Beyin hatıra defterinden naklen yayımlamıştır. Bu hususta bkz: Cevat Rifat Atilhan, *Farmasonluk İnsanlığın Kanseri*, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1960, s. 123-124.

ti ve hevesleriyle buna alet olduklarını ileri sürüyordu. Sadık Bey, şunları söylüyordu:

“Biz, ihtilal ve inkılap yaptık. Ümmeti ve milleti büsbütün sukut-u ahlaka sevk etmek için değil. Biz, Sultan Hamid’i hallettik, bunun yerine birkaç türedinin sivrilmesi, halkın yeni baştan bu sivrilen türedilere esir olması için değil. Bugün Siyonistler nazarında Osmanlı Devleti ve o devletin tam olarak çökmesi, hiç değilse Kudüs’ün ve Filistin’in bizden koparılması matma-i nazar olmuştur. Orada bir Yahudi devleti kurmak istiyorlar ve Kudüs’ün kendilerine arz-ı mevut olduğuna inanıyorlar.”⁹

Sadık Bey’in layihası, bazı endişelerden dolayı kongre gündemine alınmadı. Fakat layiha, Cemiyetin Merkezi Umumi azaları arasında şiddetli tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Görüşmede bulunan mason üyeler, tartışmaları daha da alevlendirdi. Masonluğu siyasi olmaktan çok, “*umum insanlığın saadet ve itilası düşünceleriyle meşgul!*” beynelmil bir teşekkül olarak nitelendiren Dr. Nazım Bey, Talat Bey’in Mason, Cavit Bey’in Yahudi kökenli bir dönme olduğu için Cemiyetten atılamayacağını vurguladı. Nazım Bey, Sadık Bey’in suçlama nedenlerini de şöyle değerlendirdiyordu:

“Bu layiha Sadık Bey’in kendi görüş ve duygusunun bir ifadesi olmadığı gibi mahiyet itibarıyla hakikate de muvafık değildir. Bu layiha geniş bir muhayyilenin tertip ettiği bir romandır. İnkılabımızdan maddeten ve manen mutazarı olanlar ve yahut bekledikleri ikbal ve menfaati elde edemeyeceklerini gören İttihat ve Terakki düşmanları hakikaten mahirane ve üstadane olarak bu romanı tertip etmişler, cemiyetimizi içinden sarsarak ve yıkmak için onu son zamanlarda bize karşı aldığı vaziyetten ümitlenerek Sadık Bey’e vermişlerdir. Hissiyat üzerinde daima heyecan dalgaları yapan, din, İslamiyet ahlak gibi yazıları zaten son günlerde kendisini infiale kaptırmuş olan Melami derviş ruhunda lazım gelen tesiri yapmış, iş buraya kadar gelmiştir.

Arkadaşlarım! Hakikat budur ki, vaktiyle Manastır Heyet-i Merkeziyesi’nde bulunmuş olan Sadık Bey, şimdi de bir an evvel fırkanın başına, oradan da hükümet riyasetine geçmek istiyor. Bunun için bihuzurdur. Talat ve Cavit nisbet kabul etmeyecek derecede zeka, irfan ve müşkül vaziyetlerde karar verip tedbir alma hassaları itibarıyla kendisinden yüksektirler. Onların varlığını ihtirasatının husulüne mani görüyor, onun için bunların cemiyetten kovulmalarını istiyor.”¹⁰

Sadık Bey’in layihası, İttihatçılar nezdinde kabul görmese de siyasi çevrelerde ateşli bir siyonizm tartışması başlattı. Gümölcineli İsmail Bey’in liderliğinde 21 Şubat 1910’da kurulan Ahali Fırkası,¹¹ Yahudi aleyhtarı programı

⁹ Atılhan, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁰ Atılhan, *a.g.e.*, s. 134-135.

¹¹ Fırka’nın kurucuları ve yöneticilerinden bazıları şunlardı: Gümölcine Mebusu İsmail Bey (Reis ve lideri), Karesi Mebusu Vasfi, Konya Mebusu Zeynelabidin, Tokat Mebusu Mustafa Sabri, Karahisar Mebusu Ömer Feyzi, Erzurum Mebusu Şevket Efendiler, Trablusgarp Mebusu Ferhat ve Bayezid Mebusu Süleyman Sudi Bey. Bkz: Tunaya, *a.g.e.*, s. 234.

ve söylemiyle siyonizm tartışmalarını farklı bir boyuta taşıdı. Özellikle Maliye Nazırı Cavit Bey'in dönme kimliği üzerinden muhalefet eden fırka, Yahudilerin Filistin ve Mezopotamya'da bir İsrail Hükümeti kurmak niyetinde olduğunu ve İttihatçıların buna göz yumduğunu iddia etti.¹² Siyonizm tartışmaları, 1911'de Meclis-i Mebusan'da Dâhiliye Nezareti'nin bütçe görüşmelerinde Arap mebuslar tarafından yeniden gündeme getirildi. Ruhi El-Halidi ve Said el-Hüseyni, hükümetin Filistin'de Yahudilere uyguladığı politikaları eleştiren konuşmalar yaptı.¹³

2. Hizb-i Cedit Hareketi

İkinci Meşrutiyet'in ilanını müteakip İttihat ve Terakki'nin politikalarını eleştiren bir muhalif hareket doğdu. İlk muhalif oluşum olarak 21 Şubat 1910'da siyaset sahnesine çıkan Ahali Fırkası'nın ardından 1911'in başında "*Hizb-i Cedit*" adıyla ikinci bir muhalif fırka kuruldu. Bu firkada Ahali Fırkası gibi İttihat ve Terakki içindeki muhalifler tarafından kuruldu. Firkanın başında Miralay Sadık Bey ile Karesi Mebusu Abdülaziz Bey bulunuyordu.¹⁴

Muhalefetin baskısı üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey, görevinden alınarak İttihat ve Terakki Grup Başkanlığı'na getirildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalefeti susturmak için liderleri Miralay Sadık Bey'i başkentten uzak bir yere tayin ettirmek istedi. Ancak Mahmut Şevket Paşa, bunu reddetti. Bunun üzerine İttihatçılar, muhalefetle uzlaşma kararı aldı. 20 Nisan 1911'de Sadık Bey'le görüşen Talat Bey, bu görüşmeden bir sonuç alamadı. Sadık Bey, İttihatçıları dinsizlik, masonluk, siyonistlik ve çıkarıcılıkla suçluyor, Cemiyetin kabineden ve meclisten çekilmesini şart koşuyordu.¹⁵

Görüşmelerin tıkanması üzerine "*Hizb-i Cedit*", 23 Nisan 1911'de 10 maddelik bir program yayımladı. Bu programın temel ilkeleri şöyleydi:

- Milletvekillerinin iş takip etmeleri, iş görmeleri ve bazı imtiyazların çıkarılması için bizzat uğraşmaları yasaklanmalıdır.

- Partinin milletvekillerinden birinin nazır olabilmesi, gizli oya ve 2/3 gibi yüksek bir çoğunluğa bağlanmalıdır.

- Ahlak ve dini terbiyenin behemehal korunması, bunun yanı sıra iktisat ve eğitimle ilgili gelişmeler toplumun gereksinimleriyle sınırlandırılmalıdır.

- Kuvvetler arasındaki dengenin korunabilmesi için Hilafet ve Saltanatın bazı haklarının yeniden anayasa içerisinde yer alması sağlanmalıdır.

- Gizli amacı olan cemiyetlere izin verilmemelidir.¹⁶

Görüldüğü üzere bu program, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'yi hedef almaktadır. Fakat İttihatçılar, yoğun tartışmalardan sonra muhalefetin isteklerini kabul etti. Bu arada Sadık Bey de başkentten uzaklaştırılarak Selanik'e

¹² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre (D): 1, İçtima Senesi (İS): 3, Cilt (C): 3, İçtima (İ): 49, 16 Şubat 1326 (1910), s. 331.

¹³ MMZC, D. 1, İS. 3, C. 6, 1911, s. 550-582.

¹⁴ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çeviren: Nuran Yavuz), 8. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 113.

¹⁵ Ahmad, *a.g.e.*, s. 114-115.

¹⁶ Çavdar, *a.g.e.*, s. 136.

atandı. Sadık Bey, yayımladığı bildiride bütün İttihatçıları, Cemiyet'i din ve ırk farkı gözetmeksizin tüm Osmanlıları bünyesine alacak milli bir kuruluş haline getirmeye çağırıyor, askerlere ise siyasete karışmamayı ve siyasilerin elinde oyuncak olmamayı öğütlüyordu. Bildiri, Sadık Bey'in ordudan istifa etmek niyetini açıklamasıyla son buluyordu.¹⁷

Hizb-i Cedit Fırkası'yla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti, fiilen ikiye ayrıldı. Ahmed Hilmi'ye göre, çoğunluğu arkasına alan Sadık Bey ve arkadaşları büyük bir güce ulaşmıştı. Sadık Bey, cemiyetin bir düzene sokulması ve ıslahı yönünde hareket ettiği için cemiyetteki muhafazakâr ve gayri memnun unsurların desteğini almıştı. Ayrıca mensubu bulunduğu ordunun subayları tarafından desteklenmekteydi. Dahası cemiyetin meşru gücünü oluşturan 160 mebusun 110'u kendisine itibar etmekteydi.¹⁸

Sadık Bey'in karar ve icraatlarındaki tutarsızlığı ve kendisine tabi olan şahısların uyumsuzluğu, Hizb-i Cedit hareketinin başarısız olmasına neden oldu. Bunda İttihatçıların cesaretleri, birlik ve uyumları da belirleyici oldu. Sonradan Hizb-i Cedit ile Hizb-i Atik birleşti. Böylelikle Sadık Bey ve taraftarlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle bağı tamamen kopmuş oldu.¹⁹

3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Mecliste İttihat ve Terakki muhaliflerini bir çatı altında toplamak düşüncesi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından çok önce mevcuttu. Bu amaçla farklı mekânlarda küçük siyasi toplantılar yapılıyordu. Fırkanın kurucularından Miralay Sadık Bey'in adı, Hizb-i Cedit olayından hemen sonra bir firka kuracağı yönünde gündeme geldi. Fakat Sadık Bey, bu yöndeki haberleri ilkin tezkip etti. Akabinde Sadık Bey'in İttihat-ı Osmani adıyla yeni bir firka kurmak niyetinde olduğu ve fırkanın yayın organı olmak üzere de *Misak* adlı bir gazetenin ruhsatını aldığı haberi yayıldı. Nihayet, Sadık Bey'in 3 Haziran 1327'de Terakkiperveren Fırkası'nı kurduğu ve kendisine 70 mebusun katıldığı haberi basında yer aldı.²⁰ Fakat bu söylentiler gerçekleşmedi.

Nihayet Hürriyet ve İtilaf Fırkası; Mahir Said, Kemal Midhat, Hüseyin Siret ve Rıza Nur'dan oluşan bir heyetin 21 Kasım 1911'de firka programı ve beyannamesini İstanbul Valisi Emin Bey'e vermesiyle birlikte resmen kuruldu.²¹ Miralay Sadık Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Merkez Heyeti ve İdare Meclisi'nde görev aldı. Rıza Nur'un Miralay Sadık Bey'i aday göstermesine karşın Damat Ferit Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başkanlığına seçildi. Sadık Bey de fırkanın genel başkan yardımcılığına getirildi.

¹⁷ Ahmad, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁸ Hilmi, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁹ Hilmi, *a.g.e.*, s. 35.

²⁰ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 45.

²¹ Hükümete sunulan beyannameye fırkanın Meclis-i İdare Azası olarak verilen isimler şöyleydi: Sadık Bey, Rıza Nur, Lütfi Fikri Bey, Gümülcinelî İsmail Bey, Şükrü el-Aseli Bey, Basri Bey, Hamdi Efendi, Mahir Said Bey, Rıza Tevfik Bey, Midhat Fraşeri Bey, İsmail Sıdkı Bey, Hüseyin Siret Bey, Kemal Midhat Bey. Merkez İdare Heyeti'nde ise, Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Sivas Mebusu Dr. Nazaret Dağavaryan, Hama Mebusu Abdülhamid Zehravi Efendi, Priştine Mebusu Hasan Beyle Sadık Bey bulunuyordu. Bkz: Birinci, *a.g.e.*, s. 48.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, farklı ideoloji ve amaçtaki insanların oluşturduğu karmaşık yapılı bir örgüttü. Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler, Araplar ve Türkler, kısa vadeli bir amaç çerçevesinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yıkmak için toplanmıştı. Fırkada Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası da yer aldı.²² Ahmed Hilmi'ye göre, fırkadaki insanların ortak paydası, İttihatçılara karşı duyulan "hırs ve intikam" duygularıydı.²³

Fırka üyelerinin bazılarına göre fırkanın ikinci reisi olan Sadık Bey, gerçekte fırkanın kurucusu ve reisiydi. Fakat bir fırka reisi gibi değil, gizli bir cemiyetin müstebit reisi gibi hareket ediyordu. Sadık Bey, birçok defalar; "Fırka demek, ben demektir, İstersem fırkayı lağvederim" gibi sözler sarf ederek fırka üyelerini ve idare heyetini hiçe sayıyordu. Nitekim Sadık Bey, Gazi Muhtar Paşa hükümeti zamanında başlayan Balkan Savaşları'nı müteakip yayımladığı beyannamede "Savaş zamanında fırka mücadeleleri uygun olmayacağından ve herkesin elbirliğiyle vatanın müdafasına çalışması lazım geleceğinden İtilaf Fırkası'nın siyasi faaliyetlerini tatil ve kulüplerinin kapatılacağını" bildirdi.²⁴ Sadık Bey'in fırka adına fırkadan habersiz yaptığı faaliyetler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bölünmesiyle sonuçlandı. İttifakı oluşturan Ahrar ve Mutedil Hürriyetperveran fırkaları, fırkayı terk ederek bağımsız muhalefet anlayışına yöneldi.

4. Miralay Sadık Bey'in Sürgündeki Faaliyetleri

Enver ve Talat beylerin liderliğindeki bir grup İttihatçı, Balkan Savaşları'ndaki yenilginin sorumlusu olarak gördüğü Kamil Paşa hükümetine 23 Ocak 1913 tarihinde bir darbe düzenledi. Darbe sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülürken Kamil Paşa da istifaya zorlandı. Darbenin ardından İttihat ve Terakki'nin baskısıyla Mahmut Şevket Paşa, sadrazamlığa getirildi. Fakat Mahmut Şevket Paşa, muhalifler tarafından düzenlenen bir suikastla 15 Haziran 1913'te Beyazıt'ta katledildi.²⁵

Suikastın ardından İttihatçılar, büyük bir muhalif avı başlattı. Tutuklanan muhalifler, öncelikle Sinop'a sürüldü. Komploya karışanları yargılamak üzere kurulan Harp Divanı'nda 12 kişi idama mahkûm edilerek infaz edildi. Ayrıca Paris'te Kürt Şerif Paşa, Prens Sabahattin, Kamil Paşa kabinesinin Dâhiliye Nazırı Reşit Bey ve Gümülcineli İsmail Bey gibi muhalifler gıyaben idama mahkûm edildi.²⁶ Bu sırada Mısır'da bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri Miralay Sadık Bey de 12 Şubat 1914'te Harp Divanı'nda idama mahkûm oldu.²⁷

Bâbîâli Baskını'ndan sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın üyeleri, yurt dışına firar etti. Bunların dışarıdaki faaliyetleri, partinin Türk kamuoyunda

²² Birinci, a.g.e., s. 50-52.

²³ Hilmi, a.g.e., s. 36-37.

²⁴ Hilmi, a.g.e., s. 62.

²⁵ Çavdar, a.g.e., s. 143-150.

²⁶ Ahmad, a.g.e., s. 161.

²⁷ BOA, BEO, 4263-319686.

olumsuz bir imaja bürünmesine neden oldu. Miralay Sadık Bey, bir müddet Atina'da kaldıktan sonra Paris'e Kürt Şerif Paşa'nın yanına gitti. Paris'te görünürde kalan İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası Şerif Bey'in liderliğinde birleşti. Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail Bey, yeni fırkanın ikinci başkanlığına getirildi. Fırkanın temel siyaseti, Avrupa ve Mısır'da zenginlerden fırka için para toplamak ve bilhassa Şerif Paşa'dan maddi destek almak yönündeydi. Böylelikle bu siyasi anlayış, bu son İtilafçılar için bir geçim kapısı, fırka da Rıza Nur'un nitelemesiyle "alet-i cerr" (para almak) oldu.²⁸

Fırkanın önde gelenleri, Rus Çarı'na, İngiltere Kralı'na ve Fransız Cumhurbaşkanı'na telgraflar çekerek onları Osmanlı Devleti'ni İttihatçıların despotik idarelerinden kurtarmaya davet etti.²⁹ Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki'yi iktidardan düşürmek için 1913'te Rus Çarı'na çektiği telgrafta şunları yazıyordu:

"Haşmetmeap, bugün Türkiye'nin mazide görülmemiş bir havf [korku] ve dehşet idaresi altında inlediği şu saatte hissiyat-ı adalet ve insaniyete müracaat etmek ve mütemeddin [medenî] Avrupa'nın lüzumundan fazla tahammül ve tecviz ettiği şu hal ve vaziyete bir nihayet verilmesini teminen, nüfuz-u haşmetanelerini istimal bulunmalarını istirham eylemek üzere, Müslüman ve Hristiyan bütün Osmanlıların bendelerine iltihak ettiğine nezd-i âli-i imparatorilerinde kanaat husule geleceğini ümide cür'etyab oluyorum."³⁰

Miralay Sadık Bey, beraberinde Gümülcineli İsmail ve Şerif Paşa'nın kâtibi Pertev Tevfik Bey olduğu halde Paris'ten Mısır'a geçti. Bunlara Mısır'da Sivas Mebusu Şükrü Bey'le Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bursa Şubesi mensuplarından Aziz Nuri Bey de katıldı. Böylelikle Mısır'da yeni bir teşekkül doğmuş oldu. Bunlar, fırka adına burada da para ve yardım toplamaya devam etti. Ancak az sonra yeni teşekkülde de hizipleşmeler başladı. Gümülcineli İsmail; Pertev Tevfik, Şükrü ve Evrenoszade Sami Bey'le birleşerek Sadık Bey'i bertaraf etti. Grupta inisiyatif tamamen Gümülcineli İsmail Bey'e geçti. Bu sefer "Talat'ı vurdurmak" amacıyla para toplamaya devam eden gurup, Ürdün Emiri Şerif Abdullah'tan bile bin lira para sızdırmayı başardı.³¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bazı üyeleri, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte İngilizler için istihbarat çalışmalarına başladı. Bunların içinde Miralay Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail Bey de bulunmaktaydı. Sadık Bey, savaş müddetince İngilizlerden aylık kırk lira alarak hayatını idame ettirdi. Ancak Müta-reke'den sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya yazdığı mektuplarda çektiği sıkıntı ve uğradığı haksızlıklardan bahsediyordu. Gümülcineli İsmail Bey ise savaşın başlamasından bir kaç ay sonra İngilizler tarafından Selanik'e gönderildi. Burada İttihat ve Terakki Hükümeti aleyhinde düzenli propagan-

²⁸ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, İstanbul 1919, s. 63.

²⁹ Hilmi, *a.g.e.*, s. 85.

³⁰ "Çar'dan Medet Uman Bir Müslüman", *Tanin*, 18 Haziran 1329. Nakleden: Birinci, *a.g.e.*, s. 217.

³¹ Birinci, *a.g.e.*, s. 218.

da yapan bir gazete çıkarması temin edildi. Bu gazete, savaşta İngilizlerce Türk ordusu ve halkının üzerine atılıyordu. Rıza Nur'un iddiasına göre Gümülcineli İsmail Bey, İngilizler, Fransızlar ve Yunanlılardan casusluk maaşı alıyordu.³²

5. Miralay Sadık Bey'in Milli Mücadele Dönemindeki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleriyle imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrıldı. Savaş suçlusu ilan edilen İttihatçı liderler, Mütareke'yi müteakip ülkeyi terk ettiler. Bu arada İttihat ve Terakki döneminde yurt dışına kaçan muhalifler de ülkeye dönmeye başladı. Bu arada Mısır'da İngiliz kontrolünde bulunan Sadık Bey, 1919 yılının başlarında İstanbul'a döndü.³³

Bâbiâli Baskını'ndan sonra İttihatçılarca dağıtılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'nın desteğinde yeniden dirildi. Fırka, 8 Ocak 1919 tarihli bir talimatnameyle siyasete koyuldu. Fırkada etkili olan şahıslar; Mustafa Sabri Efendi, Nuri Bey ve Ali Kemal idi. Damat Ferit Paşa, fırkayı desteklese de yönetimin dışında kalmayı tercih etti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiltere ve Fransa desteğinde faaliyet yürütüyor, ülkenin kurtuluşunu Saltanat'a ve Hilafet'e tam bağlılıkta görüyordu. Ayrıca savaşın sorumlusu ilan ettiği İttihatçıların şiddetle cezalandırılmasını savunuyordu.³⁴

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İngiliz desteğinde İzmir'e işgal etmesi Türk kamuoyunda bir infiale neden oldu. İşgale en büyük tepki, ilginç bir şekilde, her türlü ulusçuluğu reddeden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan geldi.³⁵ Fırkanın Merkez-i Umumi'si, 16 Mayıs'ta yayımladığı bir genelgede işgali "*azim bir teessüf*" olarak niteliyor, fırka şubelerinin olayı protesto ettiğini ve "*arzu-yı millinin*" hak elde edilinceye kadar mücadelenin devam edeceğini vurguladı. Ayrıca Fırka Başkanı Miralay Sadık Bey, saraya giderek padişah Vahdettin'le iki saatlik bir görüşme yaptı.³⁶

İzmir'in işgali üzerine padişah Vahdettin, 26 Mayıs 1919'da Saltanat Şurası'nı topladı. Tahminen 120 kişinin katıldığı şurada milli bir şuranın toplanması kararına varıldı. Şurada söz alan Sadık Bey, İttihatçıların cezalandırılmamasının İzmir'in işgaline neden olduğunu vurgularken, dünya Müslümanlarının padişah için savaşmaya hazır olduğunu, İtilaf Devletleri'nin Müslümanların haklarını tanımamasını, Osmanlı Müslümanlarının da tarihsel dostları bulunan "*muazzam bir devletin*" "*müzaheret ve muhadeneti*"ni sağla-

³² Birinci, *a.g.e.*, s. 219.

³³ İngiliz Tuğgeneral Deedes, 29 Ocak 1919 tarihli bir mektubunda İngiliz yönetimine seçimlerde İttihatçılara karşı mücadele edebilmeleri için Mısır'da bulunan muhaliflerin Türkiye'ye dönmelerine izin verilmesini önermişti. Buradan Sadık Bey ve diğer muhaliflerin 1919 Şubat'ından sonra ülkeye döndükleri anlaşılmaktadır. Bkz: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 185.

³⁴ Akşin, *a.g.e.*, s. 151, 182.

³⁵ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İzmir'in işgaline tepkisi Avrupa basınında da yankı buldu. Rene Puaux, fırkanın İngilizlere hitaben "Her istediğinizi yapacağız, yeter ki, sahil vilayetlerini Yunanistan'a vermeyesiniz" satırlarını yazıyordu. Bkz: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 66.

³⁶ Akşin, *a.g.e.*, s. 273.

ması gerektiğini belirtti. Miralay Sadık Bey'in üstü kapalı vurguladığı büyük devlet, elbette ki İngiltere idi. Miralay Sadık Bey'in sözleri Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal Paşa tarafından tepkiyle karşılandı.³⁷

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İzmir'in işgaline bir çare olarak 20 Mayıs 1919'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni kurdu. Devrin en kalburüstü şahısları, bu cemiyete üye oldu. Padişah Vahdettin, Damat Ferit Paşa ve Miralay Sadık Bey, cemiyetin önde gelenleriydi.³⁸ Cemiyet, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da yürüttüğü Milli Mücadele'ye karşı muhalif bir siyaset izledi.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Milli Mücadele'yi Saltanat ve Hilafet'e karşı bir isyan hareketi olarak görüyordu. Fırka, Mustafa Kemal Paşa'nın "ası" bir asker olarak görevinden alınması hususunda Damat Ferit Paşa hükümetleri ve İngilizlerle işbirliği yaptı.³⁹ Ayrıca, milli hareketi boğmak için Anadolu'da TBMM'ye karşı çıkan isyanlara destek verdi.⁴⁰

6. Miralay Sadık Bey'in Sürgün Hayatı

Ankara Bidayet Ceza Mahkemesi, 4 Temmuz 1920'de aldığı bir kararla TBMM aleyhinde isyan çıkaranları gıyabında yargıladı. Mahkeme, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 2. Maddesi gereğince bazı şahıslara idam, bazılarına onar sene müddetle küreğe konulma ve bunların "*Usul-i Muhâkemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 371. Maddesi gereğince bütün mal, mülk ve eşyalarının hazine ve kendilerinin hukuk-u medeniyeden ıskatlarına*" ittifakla karar verdi. Aralarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Miralay Sadık Bey'in de bulunduğu bir grubun ise "*derdestlerinde tekrar muhakeme edilmek üzere idamlarına*" hükmetti.⁴¹

Milli Mücadele aleyhtarı eski Dâhiliye Nazırı ve Peyam-ı Sabah gazetesi yazarı Ali Kemal Bey, 5 Kasım 1922'de Beyoğlu'nda tutuklanarak İzmit'e sevk edildi. Ali Kemal Bey, İzmit'te halkın linç girişimine maruz kalarak katledildi.⁴² Bu hadise İstanbul'da bulunan muhalifler üzerinde şok etkisi yarattı. Hürriyet ve İtilaf'ın bir kanadını oluşturan Sadık Bey ve arkadaşlarından bir kısmı baş tercüman Mister Ryan vasıtasıyla İngiltere Seferathanesi'ne, bir kısmı da General Harington'un muvafakatiyle Taşkışla'daki İngiliz Alayı'na sığındı. Hürriyet ve İtilafa kayıt olmayan muhalifler, Taşkışla'ya kabul olunmadı. Bunlar arasında Eski Karahisar-ı Şarki Mebusu Ömer Feyzi, Darül-hikmetül İslamiye Reisi ve eski 31 Mart ihtilalcilerinden Ahmet Rasim Avni

³⁷ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 3. Baskı, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 72.

³⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 139-140.

³⁹ Hüsamettin Ertürk, Miralay Sadık Bey ve arkadaşlarının propaganda işlerinde meşhur İngiliz ajanı Papaz Frew ile işbirliği içinde çalıştıklarını nakleder. Bkz: Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebül Yayınları, İstanbul 1996, s. 210.

⁴⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipleri ve Askeri Nıgehban Cemiyeti ile Boğazların doğusunda Kuva-yı Milliye'ye karşı bir isyan çıkarma hareketine girişti. Bu yolda onlara İtilaf Devletleri ile Ermeni ve Rum Patrikhaneleri yardım ediyordu. Bkz: Tansel, *a.g.e.*, Cilt: II, s. 155.

⁴¹ Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010, s. 46-48.

⁴² Rıza Nur, *Milli Kıyam Milli Mücadelenin İyüzü*, Hazırlayan: Yalçın Tokar, Tokar Yayınları, İstanbul 1994, s. 385-387.

Efendi ve meşhur Kör Ali Hoca bulunmaktadır.⁴³ Fırkanın hocalar zümresini oluşturan Şeyhülislam Mustafa Sabri, Hoca Zeynelabidin, Hoca Vasfı ve Rıza Tevfik ise 6 Kasım 1922'de İngiliz Sefarethanesi'ne sığındı.⁴⁴ Sonradan İngilizlerin Egypt Vapuru, dört yüz civarında politik sürgünü çeşitli limanlardan geçerek İskenderiye'ye çıkardı. Sadık Bey ve M. Ali Bey, Romanya'ya gitmek üzere Dedeğaç'ta indi.⁴⁵

Lozan Barış Antlaşması'nın Genel Affa İlişkin Beyanname 1 Ağustos 1914-20 Kasım 1922 tarihleri arasında Türkiye veya Yunanistan'da ikamet eden veya etmiş kişiler tarafından bir kovuşturmada bulunmamaları, tam ve mutlak bir genel af ilan etmeleri yükümlülüğünü getirdi. Fakat 24 Temmuz 1923'te bu beyanname ile birlikte bir de Protokol imzalanmıştı. Buna göre Türkiye, bu nitelikte suç işlemiş bulunan yüz elli kişinin "Türkiye'ye giriş ve orada ikametini yasaklamak", "halen Türkiye'de bulunanları oradan çıkarma ve yabancı ülkelerdekilerin dönüşlerini men" hakkını saklı tutuyordu. Türkiye Cumhuriyeti, antlaşmanın kendine tanıdığı bu hakkı kullanarak, 1 Haziran 1924 tarihinde bir kararname yayımladı. Bu kararnameyle af dışında kalacakları belirleyen "yüzellik kişilik liste"yi onayladı. Bu listeye alınanlar, siyasal tarihimize "Yüzellilikler" olarak anıldı. Sadık Bey, Yüzellilikler listesinin "Kuva-yi İnzibatiye'ye Dâhil Olanlar" kısmında "Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri" olarak 28 numarada yer aldı.⁴⁶

Sadık Bey, sürgün hayatını Romanya'nın Dobruca şehrinde geçirdi. Geçimini yanında bulunan oğlu Şemsettin, şoförlük yaparak sağladı. Sürgünde diğer Yüzellilikler'le iletişimini devam ettiren Sadık Bey, Türkiye'nin cumhuriyet rejimine uygun olmadığını ve Türk halkının da cumhuriyet rejimini uygulayacak bir olgunlukta olmadığını iddia ediyordu. Sadık Bey göre Meşrutiyet rejimine geri dönmekten ve Abdülmecit Efendi'yi Saltanat ve Hilafet'in başına getirmekten başka çare yoktu. Sadık Bey bu hususta Teavün Cemiyeti adıyla bir örgütün kurulması, örgütün Abdülmecit'in himayesi altında olması ve başkanlığını da eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in yapması gerektiğini savunuyordu.⁴⁷

Sadık Bey, Yüzellilikler'den Gümülcineli İsmail Bey'le de yakın ilişkilere sahipti. Bir süre birlikte çalışan ikili, sonradan Mehmet Ali Bey'e karşı cephe aldı. Sadık Bey, *Tan* gazetesine gönderdiği bir mektupta Mehmet Ali Bey'in bir tesadüf eseri Dâhiliye Nazırı olduğunu, Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle ilgisi olmadığı halde Paris'te bu partinin idare heyetinden gözükererek diğer cemiyetlerle ilişki kurduğunu ve parti adına topladığı on dört bin liraya da el koyduğunu ileri sürmüştür. Sadık Bey, gazeteden kendisini Teavün Cemiyeti temsilcisi

⁴³ Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s. 446-450.

⁴⁴ Bingöl, *a.g.e.*, s. 93-94.

⁴⁵ Tunaya, *a.g.e.*, Cilt: II, s. 305.

⁴⁶ Kamil Erdeha, *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s. 15-16, 226. Ayrıca bkz: Bingöl, *a.g.e.*, s. 99-133.

⁴⁷ Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998, s. 111.

gibi gösteren Mehmet Ali Bey'e güvenilmeyeceği yönünde bir haber yapmasını istiyordu.⁴⁸

1933'te af söylentilerinin dolaştığı bir havada Suriye'de yayımlanan 13 Ağustos 1933 tarihli *Vahdet* ve Türkiye'de ondan iktibas yapan *Milliyet* gazetesinde Sadık Bey'in ağzından bazı pişmanlık mektupları yayımlanmıştı. Bunun üzerine Sadık Bey, bu mektupları tekzip eden 9 sayfalık "*Af Şayiası Münasebetiyle Bir Tekzip ve Arıza*" başlığıyla Arapça ve Türkçe bir beyanname yayımladı. Beyannamede "*vatanın kuru toprağı mı taşı mı*" gibi tabirlerle pişmanlık duymadığını ve böylesine mektupları reddettiğini açıkladı.⁴⁹

1938'in Mayıs'ından itibaren Türk basınında Yüzellilikler'in affedileceğine dair haberler duyulmaya başladı. Nihayet af tasarısı, 1 Haziran 1938'de TBMM Adalet Komisyonu'na geldi. TBMM'nin 29 Haziran 1938 yapılan oturumunda geniş çaplı olarak tartışılan af tasarısı, komisyondan geldiği gibi kabul edildi.⁵⁰ Buna göre Lozan'da akt olunan 24 Temmuz 1923 tarihli Umumi Af Beyannamesi ve protokolünde bulunan 150 kişilik listede bulunanlar affolundu.⁵¹

Yüzellilikler'in çoğu Af Kanunu'ndan faydalanırken Sadık Bey, ana vatana dönmeyi reddetti. Yeğeni İ. Alaeddin Gövsa'ya göre bunun nedeni vatan hainliği damgasını kabul etmemesiydi. Gövsa, bu durumu şöyle açıklar:

"Vatan hıyaneti suçu ile damgalanması onu son derece incitmiş ve umumi af ilan edildikten sonra (yani 3527 sayılı af kanunu çıktıktan sonra) dahi memleketine dönmemişti. Ölümüne yakın günlerde (yani 1940 yılında) cumhurbaşkanımıza (yani İsmet İnönü'ye) uzun bir arize takdim ederek bütün macerasını hülasa ettikten sonra affedilmiş bir vatan suçlusu sıfatıyla memlekete dönmeğe tahammülü olmadığını ve vatan ihaneti suçunun ölmeden önce alından silinmesine delalet etmelerini arzemişti. Milli Şef İnönü, büyük bir ruh asaletiyle bu ihtiyar askere elini uzattı. Miralay Sadık, nefes darlığı hastalığının vatana kavuşmak heyecanı ile artması yüzünden İstanbul'a vardığı günün gecesinde seksen yaşında hayata gözlerini kapadı ve yine Cumhurbaşkanımızın yardımıyla cenazesi eski silah arkadaşlarının da bulunduğu merasimle Karacaahmet'e gömüldü."⁵²

İsmet İnönü'nün girişimiyle Sadık Bey'in oğlu Muhittin Bey, babasını almak için Romanya'ya gitti. Köstence Konsoloslğu tarafından Sadık Bey'e 31 Ocak 1941 günü pasaport sağlandı. Sadık Bey, 4 Şubat 1941'de Romanya Vapuru'yla ailesinin bulunduğu İstanbul'a geldi. Fakat geldiği günün gecesinde rahatsızlanan Sadık Bey, kaldırıldığı Haydar Paşa Numune Hastanesi'nde vefat etti.⁵³

⁴⁸ Halıcı, *a.g.t.*, s. 112.

⁴⁹ Bingöl, *a.g.e.*, s. 160.

⁵⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM.ZC), Devre (D) 5, İçtima (İ) 3, Cilt (C) 26, 29 Haziran 1938, s. 471-484.

⁵¹ TBMM ZC, D. 5, İ. 3, C. 26, 29 Haziran 1938, s. 9-10.

⁵² Erdeha, *a.g.e.*, s. 161.

⁵³ Miralay Sadık Bey'in ölüm tarihini İlhami Soysal ve İ. Alaeddin Gövsa, yanlışlıkla 1940 olarak vermiştir. Oysa ki Sadık Bey'in ölüm tarihi, 4 Şubat 1941'dir. Bkz: Bingöl, *a.g.e.*, s. 198-199.

Sonuç

Miralay Sadık Bey, İkinci Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuş İttihatçı liderlerden biriydi. Fakat bir süre sonra Yahudi aleyhtarı fikirleri nedeniyle İttihatçılarla arası açılan Sadık Bey, muhalefete çekildi. Sadık Bey, 1909'daki İttihat ve Terakki Kongresi'nde İttihatçı liderleri Siyonizm ve Masonluğa kapılmakla ve dolayısıyla Yahudiliğe hizmet etmekle suçladı. İttihatçılar nezdinde kabul görmeyen bu suçlamalar, Sadık Bey ve yandaşlarının cemiyetten dışlanmasıyla sonuçlandı. Tartışmalar, 1911'de liderliğini Sadık Bey'in yaptığı "Hizb-i Cedid" hareketinin doğmasına neden oldu. Yeni oluşum, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni fiilen ikiye bölerek dağılmanın eşiğine getirdi. Ancak kısa sürede toparlanan cemiyet, Miralay Sadık Bey'le ilişkisini tamamen kopardı.

Sadık Bey, Türk siyasetinde adını daha çok Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla gündeme taşıdı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kurulan fırka, İttihatçı aleyhtarı farklı görüş ve ideolojileri bünyesinde topladı. Miralay Sadık Bey, firkanın resmî lideri olmasa da fiili lideri durumundaydı. İttihatçıları, anti demokratik bir idare kurmakla suçlayan fırka, komitacı ve baskıcı mücadele tarzıyla ikircikli bir politika sergiledi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1913'te yapılan Bâbüali Baskını'na kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük siyasi rakibiydi. Fırka, Mütareke dönemine ciddi bir siyasal miras bıraktı.

Bâbüali Baskını'ndan sonra yurt dışına kaçan Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki aleyhtarlığını tüm azim ve şiddetiyle sürdürdü. İttihatçı hükümetleri devirmek için yabancı güçlerle temasta bulunan Miralay Sadık Bey, özellikle İngilizlerle yakın işbirliğine girdi. Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz himayesinde Türkiye'ye dönen Miralay Sadık Bey, çok geçmeden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın liderliğini üstlendi. İşgale karşı, hilafet ve saltanat temelinde çareler üreten fırka, Milli Mücadele aleyhtarı Damat Ferit Paşa hükümetlerinin en büyük destekçisi oldu. Mustafa Kemal Paşa'yı bir "isyancı" olarak gören fırka, Milli Mücadele'yi boğmak için Türk düşmanı unsurlarla işbirliğinden çekinmedi. Yüzellilikler listesine alınan Miralay Sadık Bey, vatan hainliği damgasını hiçbir zaman kabul etmedi. 1938'de çıkarılan Af Kanunu'na rağmen aynı gerekçeyle ülkeye dönmedi. Sonradan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün girişimleriyle ülkeye dönüş yapan Miralay Sadık Bey, kaderin bir cilvesi olsa gerek, geldiği günün akşamı yaşama veda etti.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babüali Evrak Odası (BEO).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

Devre. 1, İçtima Senesi. 3, Cilt. 3, İçtima. 49, 16 Şubat 1326 (1910).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM.ZC)

Devre. 5, İçtima. 3, Cilt. 26, 29 Haziran 1938.

AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.

- AHMAD, Feroz: *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 8. Baskı, Kaynak Yayınları, Çeviren: Nuran Yavuz, İstanbul 2010.
- ATILHAN, Cevat Rifat: *Farmasonluk İnsanlığın Kanseri*, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1960.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: I, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- BİNGÖL, Sedat: *150'likler Meselesi*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010.
- BİRİNCİ, Ali: *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- ÇAVDAR, Tevfik: *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2013.
- ERDEHA, Kamil: *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.
- ERTÜRK, Hüsametdin, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz: *Osmanoğullarının Son Padişahu Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.
- HİLMİ, Ahmed: *Muhalefetin İflası İtilaf ve Hürriyet Fırkası*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- JAESCHKE, Gotthard: *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren: Cemel Köprülü, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- KOLOĞLU, Orhan: *İttihatçılar ve Masonlar*, 4. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005.
- KURAN, Ahmet Bedevi: *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- NUR, Rıza: *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, İstanbul 1919.
- NUR, Rıza: *Milli Kıyam Milli Mücadelenin İçyüzü*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul 1994.
- SONYEL, Salahi: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 3. Baskı, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- TANSEL, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiyede Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

Extended Abstract

Miralay Sadık Bey In Turkish Politics (1860-1941)

Miralay Sadık Bey is a military-based politician who has left significant traces in Turkish politics with his oppositional attitude, polemicist and harsh rhetoric. Sadık Bey was born in Istanbul in 1860 as the second son of Abdullah Efendi, known by the nickname Küçük Filibeli Hodja from the ulema. Sadık Bey graduated from Harbiye in 1882 as a Cavalry Specialist. He spent his military life in Syria and Tripoli, then in Rumelia. Before 1908, when he was the commander of the Manastır Cavalry Regiment, he was the head of the Monastery center of the Committee of Union and Progress.

Sadık Bey presented a petition with the name “*Zionism and Freemasonry*” to the Congress of Union and Progress held in Thessaloniki in 1909. Sadık Bey claimed that the Committee of Union and Progress was falling into a current contrary to its purpose and purpose, and that Talat, Cavit, Cahit and Ahmet Rıza Beys were tools of Freemasonry and therefore Zionism. Sadık Bey’s statement was not included in the congress agenda due to some concerns. However, there were intense debates among the Central General members of the Society. The mason members who were in the meeting caused the discussions to flare up.

Following the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, an opposition movement arose, criticizing the policies of the Committee of Union and Progress. At the beginning of 1911, a second opposition party was formed under the name “*Hizb-i Cedit*”. This sect was founded by dissidents within the Committee of Union and Progress, such as the People’s Party. Together with the Hizb-i Cedit Party, the Committee of Union and Progress actually split into two. Sadık Bey and his friends, who had the majority behind him, had reached great power. Sadık Bey received the support of conservative and dissatisfied elements in the society as he acted in the direction of ordering and reforming the society.

The Liberty and Entente Party was founded on November 21, 1911, which will leave deep traces in Turkish politics. Miralay Sadık Bey took office in the Central Committee and Administrative Council of the Liberty and Entente Party. Although Rıza Nur nominated Sadık Bey, Damat Ferit Pasha was elected as the chairman of the party. Sadık Bey was appointed as the vice chairman of the party.

A group of Unionists led by Enver and Talat Bey staged a coup against Kamil Pasha Government on January 23, 1913, which they saw as responsible for the defeat in the Balkan Wars. While the Minister of War, Nazım Pasha, was killed during the coup, Kamil Pasha was forced to resign. After the coup, Mahmut Şevket Pasha was appointed as the grand vizier with the pressure of the Union and Progress. However, Mahmut Şevket Pasha was murdered in Beyazıt on June 15, 1913, with an assassination organized by the opposition. Sadık Bey, the leader of the Liberty and Entente Party, who was in Egypt at that time, was sentenced to death at the Court of War on February 12, 1914. After the Babıali raid, members of the Liberty and Entente Party fled abroad. Their activities abroad caused the party to have a negative image in the Turkish public. After staying in Athens for a while, Sadık Bey went to Paris to meet Şerif Pasha.

The Liberty and Entente Party, which was disbanded by the Unionists after the Babıali Raid, was resurrected with the support of Sultan Vahdettin and Damat Ferit Pasha during the Armistice Period. The party entered politics with an instruction dated January 8, 1919. Sadık Bey, who was under British control in Egypt, returned to Istanbul in early 1919. Liberty and Entente Party saw the National

Struggle as a rebellion against the sultanate and caliphate. The party cooperated with the governments of Damat Ferit Pasha and the British in order to dismiss Mustafa Kemal Pasha as a “*rebel*” soldier. In addition, he supported the rebellions against the Grand National Assembly of Turkey in order to stifle the National Struggle.

Sadık Bey was included in the list of Hundreds in 1924 by the Government of the Republic of Turkey due to his oppositional attitude in the National Struggle. Sadık Bey spent his exile in Dobruca, Romania. The Turkish Government pardoned the Hundreds on 19 June 1938. But Sadık Bey refused to return to his homeland. With the initiative of İsmet İnönü, Muhittin Bey, son of Sadık Bey, went to Romania to take his father. Sadık Bey was given a passport by the Consulate of Constanta on January 31, 1941. Sadık Bey arrived in Istanbul, where his family was, on the Romanian Ferry on February 4, 1941. But on the night of his arrival, he fell ill and died in Haydar Pasha Numune Hospital.

Sadık Bey was involved in activities that deeply affected Turkish politics with his political life. He led the organized opposition against the Committee of Union and Progress. The accusations of Freemasonry and Zionism against the Unionists caused a public opposition to the Unionists. Sadık Bey’s political life has been identified with the Liberty and Entente Party, which has an extremely negative image in the Turkish public. The party, which was strongly anti-Unionist, opposed the National Struggle on the grounds that it was a Unionist movement. Party leader Sadık Bey did not hesitate to cooperate with foreign states against the National Struggle. He also continued to make propaganda against the Republic of Turkey and its founders during his exile.